

עזה בימי התנ"ך

✎ עיר חשובה על "דרך הים"

עזה, הנמצאת על "דרך הים" ההיסטורית, היא עיר עתיקה וחשובה שיישובה לא פסק אלפי שנים. היא מוזכרת כבר בחומש בראשית, כמציינת את גבולה של ארץ כנען, היא ארץ ישראל, הארץ היחידה בלוח העמים שגבולותיה נזכרים בכתוב: "וַיְהִי גְבוּל הַכְּנַעֲנִי מִצִּידֵן בְּאַכָּה גְרָרָה עַד עֶזְרָה" (בראשית י', יט), ובחומש דברים: "וְהָעָיִם הַיֹּשְׁבִים בַּחֲצֵרִים עַד עֶזְרָה, כְּפָתָרִים הַיִּצְאִים מִכְּפָתוֹר הַשְּׂמִידִם וַיֵּשְׁבוּ תַּחְתָּם" (דברים ב', כג).

עזה נכבשה בידי יהושע (י', מא) והעיר וסביבתה ניתנו לנחלה לשבט יהודה (יהושע ט"ו, מז). הכתוב אמנם מציין כי בני יהודה כבשו אותה בימי יהושע בן נון (שופטים א', יח), ואולם ספק רב אם ישבו בה לאורך זמן, שהרי בימי השופטים אנו מוצאים בה מרכז עירוני גדול של הפלישתים (יהושע י"ג, ג; שמ"א ו', יז). גם ענקים היו בה: "לֹא נוֹתֵר עֲנָקִים בְּאַרְץ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, רַק בְּעֶזְרָה... נִשְׁאָרוּ" (יהושע י"א, כב-כג). אמנם, יש המשערים כי המילים "עד בואך עזה" בשופטים ו' ד' (שם מתואר פלישה של 'מִדִּין עַמְלֶק וּבְנֵי־קָדָם' לעבר עמק יזרעאל) מכוונות לכפר עזון ולחרבת ג'מעין שלידו, בתוך תחומי ההתיישבות מעלה שומרון של ימינו. וראה בנספח בסוף הספר.

שמשון הגיבור ביקר כמה פעמים בעזה (להלן), ושלמה המלך

עזה מאז ולתמיד

שלט בה ביד רמה: "כִּי הוּא רָדָה בְּכָל עֶבֶר הַנָּהָר מִתַּפְסָח וְעַד עֶזְהָ" (מל"א ה', ד').

פרעה שישק, ששלט במצרים ובסביבתה בתקופה המקבילה לזו של רחבעם וירבעם בארץ ישראל, מזכיר את עזה בכתובת שלו, ומאוחר יותר חזקיהו מלך יהודה מכה את הפלישתים עד עזה (מל"ב י"ח, ח). המתרחשות בין ממלכת יהודה לבין תושבי עזה באה לידי ביטוי בנבואת צפניה (ב', ד): "עֶזְהָ גְזֹבָה תִּהְיֶה", ובנבואת ירמיהו (מ"ז, א): "בְּטָרֶם יָכֶה פָּרְעֶה אֶת עֶזְהָ", בשלהי ימי הבית הראשון, וגם בנבואת זכריה (ט', ה), האומרת: "תֵּרָא אֲשָׁקְלוֹן וְתִירָא וְעֶזְהָ וְתַחֲחִיל מְאֹד... וְאָבַד מֶלֶךְ מִעֶזְהָ", בתחילת ימי הבית השני.

על היותה של עזה עיר גדולה ומבוצרת אנו למדים גם מנבואתו התקיפה של עמוס: "וְשִׁלַּחְתִּי אֵשׁ בְּחוֹמַת עֶזְהָ וְאָכְלָה אֶרְמֹנֶיהָ" (עמוס א', ז).

עומק שמה העברי של העיר בא ככל הנראה מלשון עוז, עזות ועוז. היוונים שהתיישבו בעזה בגלל חשיבותה הכלכלית כינוה "גזה", שפירושה ביוונית הוא "אוצר". הם סיפרו שבמקום שנבנתה העיר נמצאו אוצרות גדולים, ולפיכך קראו לה על שמם. אגדה יוונית מספרת שעזה קרויה על שם עזון (אוזן) בן הרקוליס, שהיה מייסד העיר. אגדה נוספת מספרת על קמביסס מלך פרס, שיצא בראש צבאותיו הגדולים אל מצרים לכובשה. בדרך אליה הוא הקים לו מחסן לשמירת אוצרותיו ושלל המלחמה שאסף מאויביו הנכנעים. במקום זה נבנתה עזה, ולפיכך נקרא בשם זה שמשמעו אוצר (וילנאי, אגדות ארץ ישראל, השפלה החוף, הנגב, הגליל, עבר הירדן וסיני, קרית ספר, 1988, עמ' 66).

במפת מידבא המפורסמת (מהמאה השישית-שביעית לספה"ג) מצוינת העיר עזה לצד השם GAZA.

שמשון הגיבור בעזה

שמשון הגיבור ביקר כמה פעמים בעזה, שבה שלט "סרן" פלישתי. באחד מביקוריו נשא שמשון את שערי העיר ממנה והלאה (שופטים ט"ז, א-ג). לאחר שנתגלה סוד כוחו שבנזירותו גולח שמשון ונתפס בידי הפלישתים ונכלא בעזה. לאחר שהחל שערו לצמח מחדש, קרא שמשון בבית דגון שבעזה את הקריאה המפורסמת "תָּמוֹת נַפְשִׁי עִם פְּלִשְׁתִּים" ומוטט את הבניין על יושביו (שופטים ט"ז, כא).

"כפר עזה היא עיר שמשון מדינה יפה וזו צורתה". ציור משנת שנ"ח (1598), מתוך כתב יד עברי קדום שנמצא באיטליה.

ר' משולם מוולטרה שביקר בעזה בשנת רמ"א (1481) מזהה בכתביו גם את "בית דלילה הפלישתית", שבו ביקר שמשון, וגם את "החצר הגדול אשר הפיל בחוזקתו ובתוקפו". באחד הציורים המתארים את המקומות הקדושים בארצנו, שהופק בשנת שנ"ח (1598) בעיירה קאסל

מונפיראטו שבצפון איטליה, נכתב בכתב יד עברי: "כפר עזה היא עיר שמשון, מדינה יפה וזו צורתה". בצד שער העיר מצוירות הריסות הארמון שהפיל שמשון ביום מותו.

התייר גיאורג סאנדיס ביקר בעזה בשנת שע"א (1611) וכתב ביומנו שהיהודים מאמינים שמקום זה הוא המקדש שהפיל שמשון על ראשי הפלישתים. דבריו המלאים: "משם העביר הסנג'אק האחרון (מושל המחוז העות'מאני) עמודי שיש בעלי גודל עצום ונאלץ לגזור (לחתוך) אותם כדי שאפשר יהיה להזיזם, והשתמש בהם כדי לקשט מסגד אחד בעמק שלמטה. היהודים באו ואמרו שמקום זה הוא המקדש שמשון שהפילו על ראשי הפלישתים". כ-65 שנים לאחר מכן ביקר בעזה הגיאוגרף וההיסטוריון ההולנדי ד"ר אולפרט דאפר והביא מסורת זו: "היהודים טוענים שבמקום הזה עמד הארמון שמשון הרסו במחיר חייו".

📖 להיכן נשא שמשון את שערי העיר?

כאמור, שמשון עקר את שערי עזה: "וַיָּקָם בַּחֲצִי הַלַּיְלָה וַיֵּאָחֹז בַּדִּלְתוֹת שַׁעַר הָעִיר וּבִשְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת, וַיִּסָּעֵם עִם הַבְּרִיחַ וַיִּשָּׁם עַל כְּתָפָיו, וַיַּעֲלֵם אֶל רֹאשׁ הָהָר אֲשֶׁר עַל פְּנֵי חֶבְרוֹן" (שופטים ט"ז ג'). יש הסבורים שהפסוק מכוון להר קרוב לחברון, אולי אזור העיירה חלחול של ימינו. אולם המרחק הגדול, שאינו מתאים להליכת לילה אחד (לאדם מן השורה, אולי לנביא וגיבור כשמשון המרחק סביר...) מרחיק את הסברה הזאת. מסתבר יותר פירושו של הרב פרופ' יהודה אליצור: "אשר על פני חברון = הנשקף אל עבר הר חברון" (דעת מקרא, שם), ולכך עלינו לחפש הר בקרבת העיר עזה, שממנו אפשר לראות את העיר חברון. ונדייק בדבריו של הרב פרופ' אליצור: אין הוא משנה כהוא זה מן הכתוב, אלא נותן לניסוח התנ"כי "על פני חברון" את ההסבר של "אל פני חברון".

מראה העיר עזה מגבעת עלי מונטאר בשנת תר"ע (1910)

בקרבת העיר עזה, מזרח-מזרח לה, מתנשאת גבעה בגובה 90 מטרים מעל פני הים ושמה "עלי אל-מונטאר" (תִּלְתָּ אֶל-מֹנְטָאָר = הצופה). מגבעה זו לצד מערב נשקף נוף מדהים לכיוון עזה, ומצד מזרח נראים היטב הר חברון.

במקום ניצב קבר השיח' עלי אל-מן. מסורות מוסלמיות מספרות שכאשר האיש מת נתגלע ריב בשאלה היכן לקוברו. מיטתו הועלתה על גב נאקה, וזו החלה לרוץ ונעצרה בגבעה זו בדיוק. יצוין שבמקום זה היה, אולי, בית הקברות היהודי העתיק של עזה, שבו נקברו לפי אחת המסורות הרבנים המקובלים בני משפחת נג'ארה שפעלו בעיר במאה ה-17 (אולם ראה להלן גם דעות אחרות). בכיבוש עזה בידי נפוליאון בשנת תקנ"ט (1799) ברחו יהודי עזה לחברון וברבות השנים נעלמו המצבות מבית הקברות.

מאמרו של צבי
אילן בעיתון
דבר מתאריך
י"ח בכסלו
תשל"ג (1972)
על המסורות
הקושרות את
גבעת עלי מונטאר
ליעד נשיאת
דלתות שערי
הטיר עזה.

עזה מאז ולתמיד

מזכרת ממסע כיבושו של נפוליאון בארץ ישראל מחזקת את המסורת שגבעת עלי מונטאר היא ההר שאליו העלה שמשון הגיבור את שערי העיר עזה. אחד ממקורביו של נפוליאון היה הקרטוגרף פייר ז'אקוטן. הוא היה אחד הממונים על כתיבת מפות כיבושיו של נפוליאון, והוא יצר סט של 47 גיליונות על ארץ ישראל באותן שנים. עד ימינו חוקרים ומדריכי טיולים שואבים מהמפה של פייר ז'אקוטן מידע רב על ההיסטוריה של ארץ ישראל.

מפה זו, שבה מתוארת העיר עזה, נערכה באמצעות מכשירי מדידה שהיו בשימוש באותן שנים באירופה אך טרם נכנסו לשימוש בארץ ישראל, והם נחשבים מדויקים יחסית.

ארבע שנים ארך שרטוט המפה, ולהדפסתה הוקדש מספר זהה של שנים, אלא שאז נפוליאון החליט להסתיר את המפות מעיני

במפה לועזית משנת 1300 לספה"נ בערך הובא ציור של העיר עזה, ומשמאלה הר ועליו הדלתות משער עזה שהביא שמשון הגיבור. בלטינית כתוב: "אל הר זה נשא שמשון את שערי עזה".

פסיפס ברצפת כנסייה בגרמניה, שבו נראה שמשון הגיבור נושא את דלתות העיר עזה.